

РАДЕ ДЕЛИБАШИЋ

ТРИНАЕСТОЈУЛСКИ УСТАНАК У УЏБЕНИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Три су основна разлога који су ме подстакли да приступим анализи уџбеника за основно образовање (читанке од I-VIII р, познавање природе и друштва, познавање друштва, историја за III, IV, VII и VIII р. о. ш.) са аспекта интерпретације садржаја о тринајестојулском устанку. Први, а може се рећи и основни разлог је друштвена потреба да се уз педесетогодишњицу устанка потпуније објасне садржаји који су се налазили у уџбеницима и користили као једна од основних информација за генерације које су се налазиле у процесу образовања. Полазећи од чињенице да су уџбеници значајан извор сазнања, вриједјело је сагледати како се у њима излажу и интерпретирају садржаји о тринајестојулском устанку као једном од значајних догађаја из новије црногорске историје. Но, с обзиром на бројност и ширину уџбеника литературе за основно образовање овај рад нема задатак да изврши потпуну егзактну анализу издатих уџбеника, већ само да отвори проблем који треба озбиљно и свестрано развијетлиги.

Друго, у новије вријеме чују се многе примједбе, које се каткад, исказују жестоко и еуфорично, на досадашњи систем образовања приказујући га неуспјелим, промашеним, а из разлога што је све у њему било претјерано идеологизирано, једнострано усмјерено, па, наравно, и научно неутемељено. Оцијенио сам да је ова тема погодна да се почне са проучавањем уџбеника са тог аспекта, да се утврди права истина и да се одговори на жестоке, али до сада још увијек недовољно аргументоване критике.

С обзиром на значај овог питања за даљу изградњу система васпитања и образовања и концепције израде нових наставних програма и уџбеника, ЦАНУ би могла да организује, у кооперацији са другим одговарајућим институцијама у Црној Гори, научни скуп на коме би се одговорило на питање да ли

је наш досадашњи систем образовања стварно идеолошка карикатура или је тако жестока критика заснована на заблудама.

Треће, занимало ме је и то колико су писци уџбеника еволуирали у интерпретацији садржаја о ослободилачком рату и револуцији са посебним освртом на тринаестојулске догађаје.

Овом приликом није се могло ићи у свестране анализе уџбеника по концепцији савремене педагошко-методичке науке, јер је проучавање ограничено краткоћом времена, природом теме и постављеним задатком. На располагању су ми биле двије могућности: да емпиријски — егзактно објективним инструментима и техникама извршим валоризацију уџбеника који су захваћени узорком, и тако дођем до најобјективније оцјене о садржајима који говоре о тринаестојулском устанку и друга да то урадим на спекулативан начин — слободном мисаоном процјеном. Из више разлога о којима овдје нећу говорити одлучио сам се за овај други пут и при томе сам дјелимично користио податке из досадашњих сазнања неких других истраживача.

Тешкоћу анализи причињавао је недостатак уџбеника из ранијег периода (могу се добити само у Централној библиотеци у Цетињу), уџбеника који су набављани из других република итд. Зато је у узорак за анализу ушло само неколико уџбеника који су штампани у последње двије деценије.

Ако прихватимо досадашње историјско сазнање о тринаестојулском устанку у Црној Гори као општенородном и једном од најмасовнијих устанака за које историја зна како код нас тако и у свијету онда је нормално претпоставити да је идеја слободе, идеја устанка била дубоко усађена и у рационалну и у емоционалну сферу народа у цјелини и сваког појединца у њему. Идеја која је тако дубоко усађена у суштину бића једног народа, у сваког појединца морала је бити и најснажнија мотивација, „пиће. . . којијем се пјане покољења”, до највећих прегнућа да се чини и немогуће. Ношени том опојном идејом слободе под бојни барјак сврстали су се, такорећи, за тренутак и стари и млади, мушки и женски, сиромашни, добростојећи, неписмени и образовани, једном ријечју речено, сав народ. Све без изузетка. Све је пошло у бој не питајући ни за цијену побједе ни за посљедице пораза.

Тринаестојулски догађаји су се и збили у атмосфери потпуне народне опојености идејом слободе, па су се они зато, чак можда више од свих других, урезали у биће народа, у његово памћење. Памти се хероизам масе и појединаца, памте се успјеси, паника и страдања непријатеља, али и порази, који су убрзо дошли, који су нагонили на очај, али и на трезвеност и освјешћење. И зато што се тринаестојулски устанак са свим својим успјесима и поразима, са одушевљењем и разочарањима урезао дубоко у памћење народа, било је разлога да се сагледа како је овај догађај приказиван у уџбеничкој литератури

за основно образовање, тј. да се сагледа које су садржаје о тринаестојулском устанку учила дјеца у школи.

Истраживачи уџбеничке литературе су утврдили да послеријатни период издавања уџбеника у Црној Гори можемо подијелити на два, по много чему, карактеристична периода. Први период обухвата вријеме од рата до седамдесетих година, други од тада, све да данас. У првом периоду нијесу постојале специјализоване јединице за издавање уџбеника већ су се том дјелатношћу бавили државни просвјетни органи: Повјереништво за просвјету ЦАСНО-а, а нешто касније Министарство просвјете НРЦГ. То је било вријеме када су се уџбеници више писали по налогу државних органа, него, пак по редовној конкурсној процедури. У другом периоду формира се специјализована институција за издавање уџбеника — Одјелење за уџбенике при Заводу за унапређивање васпитавања и образовања које и данас успјешно врши ову значајну друштвену и просвјетну функцију.

У првим послеријатним годинама штампа се буквар, почетница за баке прваке и читанке за прва четири разреда основне, а нешто касније и читанке за више разреде основне школе. Ти први уџбеници обично нијесу ауторизовани. Нешто касније као писци читанки од првог до осмог разреда јављају се Вуко Павићевић, Томаш Марковић, Илија Мамузић, Филип Марковић, Мирко Вујовић, Крсто Бошковић и други. Преовлађују читанке Крста Бошковића које су до 1958. г. доживјеле по 5-6 издања. Читанке за више разреде пишу познати професори: Јован Ражнатовић, Петар Пешут, Радивоје Шукровић, Јован Чаћеновић и други. Уџбенике историје за ниже и више разреде писали су: Милан Церовић, Јован Копривица, Марко Бошковић, Вукашин Радоњић, Драгомир Петрић.

Из добро познатих разлога издавачи уџбеника у Црној Гори ни у првом, ни у другом периоду нијесу могли подмирити потребе ученика за уџбеницима ни на једном ступњу школовања.

Коришћени су зато уџбеници од разних издавача из других република а највише из Србије. У тим уџбеницима, што је и разумљиво, историјски догађаји из Црне Горе изложени су у нешто сажетијем обиму, па наравно и догађаји о тринаестојулском устанку.

Да би се извршио избор тј. узорак уџбеника које треба анализирати било је нужно прелистати све читанке од I—VIII разреда основне школе, историје за III, IV, VII и VIII разред и одговарајућу приручну литературу. Тим првим прегледом утврдио сам да у читанкама из првог периода има по који прилог научно-популарног карактера посвећен тринаестојулском устанку.

ку најчешће од непознатог аутора. У читанкама из каснијег периода научнопопуларних штива скоро и да нема, а врло су ријетки и прилози умјетничког карактера. Разлог за такав однос аутора читанки према научно-популарним штивима о устанку треба тражити између осталог и у чињеници што је у стручним тимовима за писање читанки, као и у рецензентским комисијама преовладавало мишљење да у читанке треба уносити само она штива која се одликују високим естетским квалитетом која доприносе развоју ученичког сензибилитета и естетског поимања живота и свијета. То је био нов и значајан квалитет у подизању естетског нивоа читанки, а реформисана настава у школи омогућавала је ученицима да своје потребе за научно-популарним штивима могу задовољити из других извора: преко слободних активности, дјечје штампе и друге погодне литературе. Из тих разлога ниједна читанка није ушла у узорак за анализу, јер нијесу нудиле одговарајући материјал.

Али, да не бисмо били неправедни навешћемо неколико података о садржајима који су посвећени тринаестојулском устанку. Занимљиво је да у читанкама најновијег датума има доста умјетничких штива из НОР и револуције, али мало оних о тринаестом јулу. Је ли то последица немања умјетничких штива о устаничким догађајима, или је нешто друго посриједи, остаје да се види.

У читанци за IV р. о. ш. из 1955. г. налази се подуже штиво под насловом „Тринаестојулски устанак”. То је научно-популарно штиво које у себи садржи, мање или више, све оне податке о устанку садржине у уџбеницима историје за III и IV. р. Ради илустрације наведеног става наводимо два три цитата: *О припреми устанка*: „Људи су се у вечери скупљали код огњишта, разговарали о изгубљеној слободи и погледивали на своју омладину. Комунисти највећи народни борци подизали су народни дух. Они су, када је била капитулација старе Југославије, говорили да се склања оружје и да се чува. Сада нијесу мировали. . . Они су припремали народ који је очекивао нешто ново, велико, значајно. . .” *О устанку*: Тринаестог јула, у зору, запуцале су прве устаничке пушке на Чеву, Вирпазару и Паштровићима. . . На Созини, Брајићима и Кошћелама уништене су или заробљене три велике моторизоване колоне фашиста. . . Устанак се нагло проширио на сву Црну Гору. . . Тешке борбе водили су устаници на Вељем брду код Титограда . . . уништене су италијанске постаје у Спужу и Острогу. . . Устаници су напали велики гарнизон у Даниловграду, који је имао око хиљаду војника и располагао са десет топова и мноштвом другог оружја”. *О успјесима*: „Јулски устанак захватио је скоро цијелу Црну Гору. . . Тако је за неколико дана борбе била ослобођена цијела Црна Гора, осим неколико градова који су били јако утврђени.”

У читанкама новијег датума сусријећемо само познату народну пјесму о устанку „Листај горо”, у цјелини или у одломцима.

Цијела пјесма „Листај горо“ налази се у читанци за III р. о. ш. аутора Момира Секулића и Љуба Стефановића, Титоград, 1975. г. Прва строфа гласи:

*„Листај горо цвјетај цвјеће,
омладина у бој креће.
Омладина у бој креће
без побједе доћи неће”*

У читанци за IV разред „Сунчев певач“, Београд, 1966. г. (Аутори: Карделис Марија и Чипкар Андреј) штампан је одломак из поменуће пјесме.

*„Друг нам Тито поручује,
Ко устанак сад не спрема
Мећ народом мјеста нема.
Ко не куне зло прољеће
Откуд душман земљом креће. . .
Сузама се бој не бије
Већ се врела крвца лије. . .”*

* * *

Као узорак за анализу коришћени су уџбеници из ранијег периода: Историја за III разред основне школе, аутори: Церовић Милан, Копривица Јован, Цетиње 1954. г.; Историја за VIII разред основне школе, — Радоњић Вукашин, Мрваљевић Ђуро, Петрић Драгомир, Титоград 1960. г.; Историја за VIII разред о. ш. од истих аутора, Титоград, 1990. г., четврто издање; уџбеници познавања природе и друштва за II и III разред, односно Природа и друштво за II и III раз. издања из 1975. г. и 1989. г. и уџбеник Познавање друштва, за IV р. о. ш. од Вукашина Радоњића, Титоград, 1989. г., петнаесто издање.

Пошло се од претпоставке да ће се компаративном анализом ових уџбеника добити потпунија слика о томе како су у њима интерпретирани садржаји о тринаестојулском устанку. Сви ови уџбеници имају заједничку црту тј. утемељени су на идејној концепцији за писање уџбеника у СРЦГ, а то значи да су усклађени са наставним програмом за основну школу. И друго, и програмски и уџбенички садржаји конципирани су тако да ученици од I до VIII рареда могу усвојити правилне појмове о друштвеним промјенама и историјским догађајима који су их условили перманентним проширивањем представа и појмова по систему концентричних кругова.

При формулацији предмета истраживања, реализацији задатака обухваћених датом темом, управо се пошло од тога да се утврди да ли текстови, питања, задаци, илустрације, скице, бројчани подаци омогућавају ученицима да стекну правилне појмове о тринаестојулском устанку (Карактер, масовност, значај, специфичности и сл.), Садржаји у уџбеницима су различито изложени како по обиму тако и по начину интерпретације и симболичном представљању. То се јавља као природна последица програмске структуре, става аутора и узраста ученика. Тако на пример, у уџбенику Познавање природе и друштва за II раз. о. ш. од Јована Радуловића о тринаестојулском устанку говори се на директан начин у оквиру теме Споменици из ближе прошлости. Помињу се истакнуте личности у дизању: устанка: Сава Ковачевић, Иван Милутиновић, Будо Томовић и други и прича се наставља стиховима из народне партизанске пјесме:

*„У Бистрици крај зеленог луга,
Изгубисмо три најбоља друга.
Изгубисмо Баја Секулића
И хероја Буда Томовића.
Међу њима много нам је жао
И Лука је Симоновић пао“.*

Садржаји о устанку у уџбенику Природа и друштво са- чињени су од народних пословица, стихова из народне партизанске пјесме и прозног текста самог аутора. Тако информација у тринаестојулском устанку почиње народном пословицом: „Живот без слободе као риба без воде” и стиховима:

*„Из устанка нашег,
из љугога боја,
родила се, друже,
домовина твоја “.*

Иза тога слиједи петнаест редака прозног текста у којему се саопштавају неки подаци о почетку устанка бројевима и побједама. Текст се завршава реченицом: „То је био почетак славне народноослободилачке борбе која је трајала четири године. . .” На крају се налази кратак литерарни одломак под насловом „Веље брдо у тринаестојулском устанку”, из романа „Звезде над планином” од Душана Ђуровића.

Садржаји о тринаестојулском устанку у уџбенику Познавање друштва, за IV разред изложени су у потпунијем виду. Наиме, о овом догађају се говори у оквиру теме: Најзначајније битке у Црној Гори против окупатора и домаћих издајника од 1941-1945. г. Ученици се уводе у наставну јединицу преко историјских споменика за које се каже да их у Црној Гори има доста и наводе се Његошеви стихови:

*„Ваш ће примјер учити пјевача
како треба с бесмртношћу зборит“.*

Садржаји о устанку изложени су у четири кратке цјелине са насловима: Тринаестојулски устанак у Црној Гори, Борба на Кошћелама, Борба на Брајићима, Борба на Созини. Прва цјелина је најдужа и има четрнаест редака док остала три садрже од четири до шест редака. У односу на садржаје који су саопштени у џбенику за Ш разред помињу се нове појединости: датуми устанка у другим крајевима Југославије, о најзначајнијим биткама се говори у посебним одјељцима, наводе се подаци о успјесима устаника и губитку непријатеља, као и специфичности устанка у Црној Гори у односу на устанке у другим крајевима.

Јесу ли садржаји у овом џбенику који говоре о устанку преобимни, недовољни, или је пак наћена права мјера нешто говоре и подаци које ћемо саопштити. Наиме, друштво и друштвене појаве о којима се говори у овоме џбенику можемо сврстати у 20 категорија. Од укупно 20 категорија, 6 се односе на устанак, револуцију, самоуправљање, историјске личности, непријатеље и домаће издајнике. Ове категорије јављају се у 47 прилога од укупно 148 колико их има у џбенику. Значи од наведених шест категорија говори се у 32% прилога. Категорије о устанку јављају се у 9 прилога што у односу на наведене категорије износи 19%, а у односу на укупан број категорија 6%. Занимљив је и податак да су садржаји који говоре о нашој историјској прошлости до 1941. г. изложени у 6 наставних јединица, а они који говоре о догађајима од 1941. до 1945. г. такође у 6 наставних јединица.

Садржаји о тринаестојулском устанку различито су приказани и у џбеницима историје за VIII р. о. ш. На примјер, у Историји за VIII р. из 1960. г. (Аутори: Радоњић, Мрваљевић, Петрић) тринаестојулски догађаји су изложени у празном тексту од пола странице. У односу на садржаје изложене у џбенику Познавање друштва унесено је и неколико нових података. Помињу се бројке убијених и заробљених непријатељских војника на Кошћелама (око 400, при ослобођењу Берана око 800) и на крају се констатује да је за кратко вријеме ослобоћена цијела Црна Гора сем градова Цетиња, Подгорице, Никшића и Пљеваља.

У џбенику историје из 1989. г. (аутори Радоњић-Петрић) садржаји о тринаестојулском устанку знатно су обимнији (више од двије странице са илустрацијама), прегледнији са много више историјских података. Наставна јединица о тринаестојулском устанку садржи шест краћих цјелина са насловима: Припрема за устанак у Црној Гори, Црногорски сепаратисти у служби фашизма, Одлука о дизању устанка, Устанак, Специфичности тринаестојулског устанка, Ударне групе.

У тексту који говори о припреми устанка посебно се истиче активност КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак са посебним нагласком на њену масовност (око 1.800 чланова), монолитност и спремност за борбу. Наводе се и ударна мјеста из Прогласа Покрајинског комитета црногорском народу за дизање устанка. У одјелку о сепаратистима, између осталог се каже, да су 18. априла 1941. г. у Тирани формирали одбор за стварање независне Црне Горе под протекторатом окупатора, али се истиче и њихов тотални крах који се јавља као посљедица тринаестојулског устанка.

У наредним одјелцима саопштава се да је одлука о дизању устанка донесена 8. јула 1941. г. на Стијени пиперској, да се народ одазвао позиву и да се под устаничким барјацима окупило више од 30.000 бораца од којих су многи били без оружја, да је устанак захватио цијелу земљу и да је врло брзо ослобођена цијела Црна Гора сем 3-4 јако утврђена града, да су устаници однијели велике побједи а окупатор претрпио ненадодиве губитке. Успјеси се илуструју бројчаним подацима. На Кошћелама је 58 партизана заробило батаљон Италијана од око 800 војника, а приликом ослобођења Андријевице и Берана убијено је или заробљено 980 Италијана.

Наглашава се значај ударних група које су формиране прије устанка и којих је на дан устанка било 285 са око 6200 припадника. У ударним групама били су сви чланови комунистичке партије.

У специфичности устанка убраја се прије свега масовност. По томе се устанак у Црној Гори разликовао од устанка у другим крајевима. Масовност се јавља као посљедица организованог и континуираног рада КПЈ за Црну Гору која је још у међуратном периоду извршила снажан утицај на раднике, сељаке и дио интелигенције, па је њен позив на устанак прихваћен безрезервно због чега је и устанак био тако масован и жесток.

Уџбеници новијег датума и за ниже и за више разреде информишу ученике не само о чињеницама већ их подстичу и на размишљања. Прозни текстови су допуњени стиховима из народних и умјетничких пјесама, илустровани доста успјелим ликовним прилозима којима су представљена звјерства непријатеља, јуриши устаника, спомен плоче и споменици са мјеста значајних догађаја. Тако је у уџбенику Природа и друштво за III р. из 1989. г. ликовном композицијом на једној страници представљено звјерство непријатеља: стријељања, вјешања, одвођења у ропство, разарања, уништавања имовине и фотокопија умјетничке слике Петра Лубарде: Тринаестојулски устанак.

У уџбенику Познавање друштва за IV разред налазе се слике спомен плоче са Кошћела и споменика борцима из Пљеваља. У уџбенику историје за VIII р. из 1990. г. налазе се слике спомен плоча са Кошћела и Стијене Пиперске и споменика стријељаних родољуба на Лазинама код Даниловграда. Поме-

нути џбеници посједују и друге квалитете које наводе ученике на активнији мисаони рад. На крају ове наставне јединице постављено је неколико питања, дати задаци и упутства како доћи до нових и потпунијих информација. Питања су занимљива и зато их наводимо у цјелини.

- Како су црногорски сепаратисти дочекали окупаторе?
- Како су текле припреме за дизање устанка у Црној Гори?
- Опиши неке веће битке из првих устаничких дана. . . ?
- Чиме се може објаснити масовност устанка у Црној

Гори?

— Преко историјске секције замолите неког истакнутог борца из ваше средине да изнесе своја сјећања о устанку.

Ово истраживање није дало потпун и егзактно утемељен одговор на питање: да ли садржаји у џбеницима обезбеђују потпуну информацију ученика о тринаестојулском устанку, али, ипак, су откривени неки индикатори који могу бити од користи за даља истраживања.

1. Информацију о тринаестојулском устанку ученици стичу из џбеника Природа и друштво за I, II и III разред, из Познавања друштва за IV разред и из Историје за VIII р. о. ш. У ранијем периоду, до седамдесетих година информација о устанку могла се добити преко научно-популарних штива у читанкама од I до VIII разреда. Послије седамдесетих година таква штива више не објављују. Недостају им и литерарна штива о устанку. Таква штива би свакако била од користи за потпуније информисање ученика.

2. Садржаји у џбеницима новијих издања изложени су потпуније, прегледније и систематскије у односу на џбенике из ранијег периода. Излагања аутора илустрована су ликовним прилозима, на крају су постављена питања и дати задаци што ученике подстиче на саморадњу и самосазнање. Знатно је побољшана и квантитативна и квалитативна страна ове наставне цјелине.

3. Садржаји о тринаестојулском устанку и структуром и начином интерпретације у џбеницима обезбеђују ученицима да стекну адекватне представе о тим значајним историјским догађајима.

4. Масовност устанка као његова специфичност у односу на остале устанке у другим крајевима Југославије је прилично наглашена, међутим занемарена је његова спонтаност као једна од битних карактеристика.

5. Традиционална љубав Црногораца према слободи и мржња према непријатељу биле су неки од разлога што је народ тако масовно похрлио у рат. Нико није хтио да баци мрљу

на славу својих предака. То се у текстовима о устанку скоро уопште и не помиње.

6. Народ је мотивисан за устанак и нападом Њемачке на СССР. Тај догађај је снажно узбуркао осјећаје народа према братском руском народу. Тиме је снажно оживјела традиционална љубав према мајци Русији, рођена нада о брзој побједи дрског и снажног непријатеља.

7. Истина је да је КПЈ за Црну Гору била организатор устанка у Црној Гори, али је чини се њена улога, ипак, пренаглашена, јер се други фактори на неки начин занемарују.

Rade Delibašić

THE 13th JULY'S REBELLION IN TEXTBOOK LITERATURE

Summary

The 13th July's rebellion as an important event from the newer history of Montenegrins has been written about in details in the textbook literature. There are well-read compositions in reading books for lower and upper grades of primary school and prose compositions illustrated and described by sketches in society study textbooks for IV grade of primary school as well as in history textbooks for VIII grade of primary school and IV grade of secondary school. It was enough for the students of primary and secondary schools to be well informed of this significant historical event.